

STAFFANS KYRKA

Antikvarisk medverkan vid renovering av kyrkogårdsmur, etapp 2023

Staffans kyrka
Brynäs 56:4
Gävle stad och kommun
Gävleborgs län
2023

Ulrika Olsson

Slutrapport
Lst dnr: 5509–2018
Tillstånd enligt Kulturmiljölagen

Staffans kyrka

Antikvarisk medverkan vid renovering av kyrkogårdsmur, etapp 2023

Staffans kyrka
Brynäs 56:4
Gävle stad och kommun
Gävleborgs län
2023

Rapport 2023:37
Ulrika Olsson

Länsmuseet Gävleborgs rapportserie

Rapportserien innefattar rapporter inom länsmuseets verksamhetsområden arkeologi, bebyggelsehistoria, byggnadsvård, kulturmiljövård, etnologi, konst- och kulturhistoria.

Du kan själv ladda hem rapporter i PDF-format från länsmuseets hemsida www.lansmuseetgavleborg.se

Rapporter, böcker och mycket annat kan du köpa/beställa i länsmuseets butik butik@xlm.se

Utgivning och distribution:

Länsmuseet Gävleborg
Södra Strandgatan 20, 802 50 Gävle
www.lansmuseetgavleborg.se

© Länsmuseet Gävleborg 2023

Omslagsbild: Renoverad kyrkogårdsmur mot väster. Foto: Ulrika Olsson, 2023-10-19. Länsmuseet Gävleborg medger spridning av dokumentationsmaterialet med Creative Commons licensen CC-BY, undantag kartmaterialet: © Lantmäteriet, dnr I2018/00110.

ISSN 0281–3181

Print: Trycktrean

Innehållsförteckning

Tekniska och administrativa uppgifter	4
Sammanfattning.....	5
Antikvarisk slutbedömning.....	5
Karta.....	6
Lagskydd.....	6
Historik	6
Orsaker till åtgärd.....	9
Utförda arbeten	12
Övriga antikvariska iakttagelser.....	19
Källor.....	20

Tekniska och administrativa uppgifter

Länsstyrelsens diarienummer:	5509–2018
Länsstyrelsens beslutdatum:	2018-09-25
Länsmuseet Gävleborgs diarienummer:	1176/312
Projektid:	maj-oktober 2023
Platsbesök:	2023-05-11 2023-07-06 2023-10-19 (slutbesiktning)
Antikvarisk medverkan:	Ulrika Olsson, byggnadsantikvarie
Beställare:	Svenska kyrkan i Gävle genom KFS AB, Stockholm
Handlingar	Byggnadsbeskrivning, utförandeentreprenad, Renovering av kyrkogårdsmur, 2017-06-28
Firmor	Närkesten, Kumla Belfor, Gävle Puts & Tegel, Örebro

Sammanfattning

Mellan maj till oktober 2023 har renovering utförts av kyrkogårdsmuren kring Staffans kyrka i Gävle. I årets etapp har murar mot väster och norr renoverats. I projektet har ännu saknade lock/hällar kompletterats på några ställen i murar som löper ut nordöst om sakristian och söder om koret. Murarbetena har utförts av Närkesten, Kumla med hjälp av Belfor, Gävle. Närkesten renoverade tidigare delar i murar och trappor i samband med den inre renoveringen och omdaningens med vissa markarbeten, 2019–2022. Fogning av murarna har utförts av Puts & Tegel, Örebro. Länsmuseet Gävleborg har genom byggnadsantikvarie Ulrika Olsson, varit anlitad för den antikvariska medverkan. Robert Edman från KFS AB har haft rollen som projektledare. Bjerking's handling för *Renovering av kyrkogårdsmur*, daterad 2017-06-28, ligger till grund för länsstyrelsens tillstånd.

Tre besök har utförts under projekttiden, 2023-05-11, 2023-07-06 och 2023-10-19. Vid det sista datumet skedde slutsyn med Ulrika Olsson, Robert Edman och Jonas Sjöholm från Puts & Tegel.

Antikvarisk slutbedömning

Arbetet med murarna är utfört i enlighet med handlingarna och med hög hantverksskicklighet. Slutresultatet är mycket lyckat.

Antikvarisk medverkande godkänner arbetena ur kulturhistorisk synvinkel.

Karta

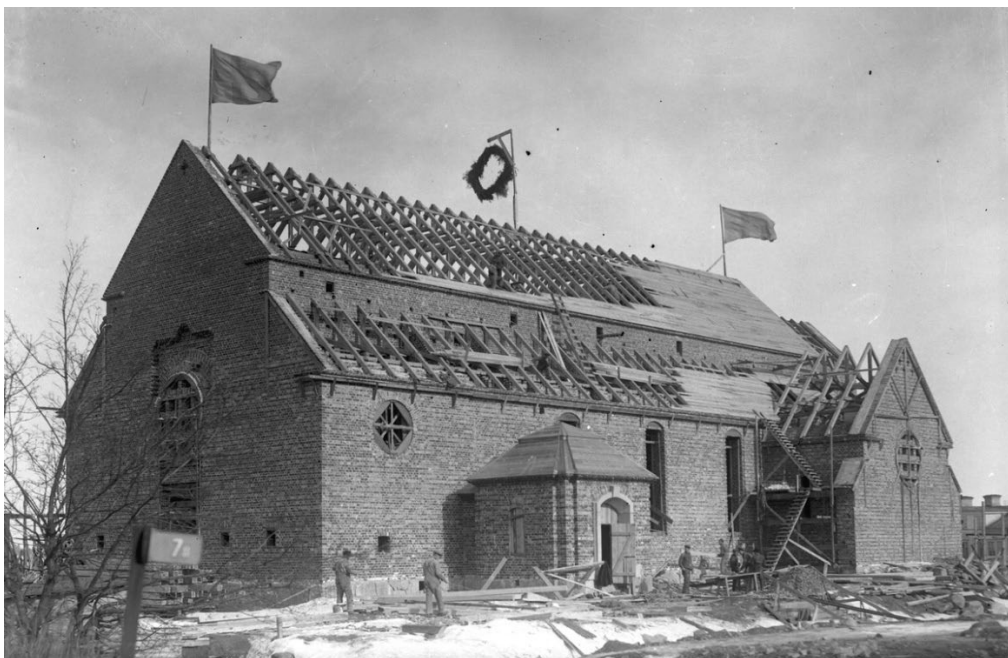
Figur 1. Del av Brynäs med Staffans kyrka inringad i rött. Karta ur Digitala Planarkivet Gävle.

Lagskydd

Staffans kyrka skyddas enligt Kulturmiljölagens 4:e kapitel.

Historik

Under början av 1900-talet väcktes de första tankarna kring en stadsdelskyrka på Brynäs. Den ursprungliga tanken var att kyrkan skulle vara belägen som en fond högst upp på Brynäsgränd. Flera ritningsförslag togs fram genom åren. Någon kyrka hamnade dock aldrig i det läget, utan stadsdelens kyrka kom i stället att byggas på Stenbergshöjden. Bakom ritningarna stod arkitekt Knut Nordenskjöld och kyrkan invigdes 1932.

Figur 2. Staffans kyrka under uppförande 1932. Kransen på taket antyder taklagsfest. Foto ur Länsmuseet Gävleborgs bildsamling i DigitaltMuseum, bildbeteckning XLM.CL007419.

Staffans kyrka uppfördes med ett rektangulärt treskeppigt långhus med ett smalare, rakt avslutat kor i öst. Tornet gavs en otraditionell placering på den norra sidan, medan huvudingången lades på den västra gaveln. Sakristian gavs en rund form och förbands med korets norra vägg genom en förbindelsegång. Till den södra fasaden dockades två utbyggnader; en rektangulär som inrymmer dopkapellet, samt ett vidbyggt vapenhus med rusticerade fasader.

Nordenskjöld skapade Staffans kyrka med en blandning av traditionella material, nya tekniska lösningar och konstruktioner. Stommen är av tegel på betonggrund, inklädd med sprängsten av röd Gävlesandsten. Samma sten användes också i trappor, utvändiga murar och portalomfattningar. Fasaderna slammades med kalkbruk och var enligt samtida uppgifter ursprungligen ljus grå, troligen med ett genomfärgat bruk. Fönstren utfördes av råglas i blyinfattning. Yttertak och tornlanternin täcktes med kopparplåt, med prydnader i förgylld koppar.

Kyrkorummets breda mittskepp har kryssvälvda valv medan sidoskeppens tak är utformade med tunnvalv. Valven bärs upp av tio kraftiga pelare som markerar gränsen mellan skeppen. Koret utmärker sig med ett stjärnvalv, samt med en korgång med rundbågade portaler. Korgången sträcker sig utmed korets ytterväggar och bildar tillsammans med ett ljusinsläpp bakom altartavlan en effektiv djupverkan i koret. Effekten förstärks genom att korgångens väggar är målade i en rosa nyans till skillnad mot kyrkorummets näst intill vita väggar. Koret nås genom en trappa i nästan hela dess bredd. På vardera sidan av trappan finns podier i ett stegs höjd.

Dopkapellet längst fram i kyrkorummet, i en vidbyggd del mot söder, utgör en avskild, men stilmässigt integrerad del av kyrkorummet. Dopkapellets blickfång och fond utgörs av ett stort, runt murat fönsterparti med många

små glasytor. Det andra kapellet; Angeluskapellet, beläget i tornets bottenplan, nås precis som det vidbyggda vapenhuset mot söder, via dubbeldörrar under orgelläktaren. Kapellet är runt till formen, en planform som återkommer i sakristian. Orgelläktaren har en väl tilltagen yta som sträcker sig ovanför entréhallen och avslutas med en svängd form som täcker in långhusets två bakersta fönster. Ett stort, runt fönster på gaveln mot väster leder in dagsljus till orgelläktaren.

Knut Nordenskjöld ritade också tomten kring kyrkan. Den är kuperad och nivåskillnaderna närmast kyrkan förbinds med trappor och inramas med murar. Tomtgränsen markeras av en låg och bred mur i Gävlesandsten med lock av kalksten. Mellan åren 2019–2022 utfördes en genomgripande inre renovering och omdaning. I samband med dessa arbeten återställdes marken närmast kyrkan till en tidig utformning med beläggning till största del bestående av grus på den södra sidan. I samma projekt renoverades vissa exteriöra trappor och kortare sträckor av murarna. För närmare beskrivning av dessa arbeten hänvisas till den antikvariska slutrapporten *Staffans kyrka, Antikvarisk medverkan vid interiör renovering och omdaning samt vissa exteriöra arbeten*, rapport Läns museet Gävleborg 2022:28.

Figur 3. Staffans kyrka, flygfoto från norr 1941. Närmast i bild syns muren mot norr och till höger muren mot väster. Foto ur Läns museet Gävleborgs samling i DigitaltMuseum, bildbeteckning: XLM.FLYG2642.

Orsaker till åtgärd

Murarna kring kyrkan är uppbyggda av råblock av Gävlesandsten med hällar/lock av kalksten. Murarna är uppmurade med cementbruk i fogar och kärna. De låga murarna kring kyrkan var i stort behov av underhåll. Bruket har med åren lakats ut och sättningar i marken gör att muren glider isär. Stora delar av murarnas insidor har högre marknivå. Det finns också träd i närheten av murarna, vilket bidrar till att murverket hade kalvat ur på flera ställen. Flera av hällarna, som ligger som lock ovanpå murarna, var spräckta, vilket innebar att väta leddes ner i murverket. I 2023-års etapp har murar mot väster och norr åtgärdats, liksom hällar på muren nordöst om sakristian och hällar på den höga muren söder om koret. Murarna mot norr var i sämst skick av de nu åtgärdade.

Figur 4. Ritning över kyrkotomten. De murar som har åtgärdats 2023 är markerade i orange. Mot öster finns två kortare sträckor som är inringade i grönt. Dessa murar var sedan tidigare renoverade men saknade ännu hällarna, vilka har kompletterats inom detta projekt. Ritningen är hämtad från iBinder och färglagd 2023-11-29.

Figur 5. Innan påbörjade arbeten. Muren mot norr var bitvis i mycket dåligt skick. Hans Bergsten från Närkesten inspekterar muren ihop med David Deutsch från Belfor och Robert Edman från KFS AB. Foto: Ulrika Olsson, 2023-05-11.

Figur 6. Innan påbörjade arbeten. Urlakad fog, kalvade stenar och avsaknad av skolsten i muröppningen mot norr. Foto: Ulrika Olsson, 2023-05-11.

Figur 7. Innan påbörjade arbeten. Några lock på muren nordöst om sakristian saknas. Muren är dock åtgärdad och fogad i samband med det stora renoveringsprojektet, 2019–2022. Fogytorna tjänar som referens. Foto: Ulrika Olsson, 2023-05-11.

Figur 8. Innan påbörjade arbeten. Lock saknas ännu på den tidigare åtgärdade muren söder om koret. Foto: Ulrika Olsson, 2023-05-11.

*Figur 9. Beslut om fogens kulör. Torup från Målarkalk, NHL-bruk.
Foto: Ulrika Olsson, 2023-05-11.*

Utförda arbeten

Alla hällar/lock har demonterats under arbetena med murarna. Vissa av locken hade synliga skador, men på flera lock uppdagades skadorna först när de lyftes bort med hjälp av en kran.

Målsättningen har varit att få murarna i linje igen, det vill säga att mura om de delar som hade kalvat ut från linjen. I de flesta fall var detta möjligt utan att helt demontera stenarna, men på den norra sidan var en stor del av sträckan väster om ingången i mycket dåligt skick. Där demonterades muren till stor del innan den murades upp i linje igen.

Där muren har behövt demonterats har uppmärkning av stenar först utförts. Stenarna har rensats från bruk. Alla råblock och all skolsten har återanvänts. Vissa stenar är ihopkramlade. Kramlingen är fastborrad i stenarna med dubbar och syns inte på utsidan. Kompletteringar har gjorts med Gävlesandsten som grävdes fram vid schaktningsarbetet under kyrkan inför arbetena med kyrkans nytillkomna källarplan. Denna sten är till exempel använd som skolsten i allt för stora mellanrum mellan råblocken. Murarnas kärna har fyllts med skärvsten.

När arbetena med murarna var färdigt har hällarna/locken lagts tillbaka i lägningsbruk på väl rengjorda underlag. Uppskattningsvis 32 meter

hällar/lock har bytts ut till nya kalkstenar. De nya hällarna är levererade med sågade kanter. Kanterna ska dock lågerhuggas, liksom gamla hällars kanter, nästa säsong.

Där demontering och riktning av murarna inte har varit nödvändig har fogarna kratsats ut till ett djup av omkring 40 mm. Därefter har ytorna blåsts rena innan omfogningen har påbörjats. Innan fogningsarbetet arbetet påbörjades ströks murstenarna med krita. Detta är en beprövad metod som Puts & Tegel använder sig av för att inte fogbruket ska fastna på omkringliggande stenytor.

Fogning är utförd med hydrauliskt kalkbruk St Astier NHL från Målarkalk. Fogning är utförd med 5–7 påslag. Botten är grundad med ett utstockningsbruk i omkring 1,5 centimeters påslag med en ballaststorlek om 6 millimeter. Ytputsen består av ett finare bruk, St Auster NHL 5 1:2, 0-2 millimeters ballast. Påslagen håller omkring 1 centimeter. Fogen är pigmenterad i kulör Torup, vilken efterliknar kulör i ursprunglig/redan tidigare utförd fog. Under tiden som fogningsarbetet utfördes var murarna intäckta för att undvika att fogen skulle torka för snabbt. När fogningsarbetet var färdigställt spolades kritstrykningen på stenarna bort med vatten.

Figur 10. Under pågående arbeten med att återställa locken. Dessa läggs i läggbruk. På bilden syns David Deutsch från Belfor. Foto: Ulrika Olsson, 2023-06-07.

Figur 11. Under pågående arbeten. Hans Bergsten från Närkesten visar en av de nya lockhällarna. Stenarna levereras med sågade kanter. Nästa säsong ska kanterna lägerhuggas likt omkringliggande ursprungliga lock. Foto: Ulrika Olsson, 2023-06-07.

Figur 12. Under pågående arbeten. Muren kring öppningen mot norr var i mycket dåligt skick och har till största del lagts om. Foto: Robert Edman, 2023-06-26.

Figur 13. Under pågående arbeten. En liten mursträcka i sydvästra hörnet står inför fogning. Stenarna har strukits med krita för att fogen inte ska fastna på dem. Efter fogningen spolats krittstrykningen bort. Foto: Robert Edman, 2023-06-26.

Figur 14. Under pågående arbeten. Foto från norr. Fogningen är färdig på den högra muren. Den vänstra muren är åtgärdad så när som på fogningen. Foto: Robert Edman, 2023-07-05.

Figur 15. Under pågående arbeten. Åtgärdad mur mot väster. De nya bällarna är lite ljusare/rödare än de gamla. Fogningen är ännu inte utförd här. Foto: Ulrika Olsson, 2023-07-06.

Figur 16. Den västra muren vid slutbesiktningen. Här är fogarna fuktiga efter ett regn och upplevs därför något mörka. Foto: Ulrika Olsson, 2023-10-19.

Figur 17. Den norra muren vid slutbesiktningen. Här har muren rätats upp och locken ligger i en rak linje. Foto: Ulrika Olsson, 2023-10-19.

Figur 18. Den sydvästra muren vid slutbesiktningen. Robert Edman, KFSAB, jämför kulörstickan med fogarna. Foto: Ulrika Olsson, 2023-10-19.

Figur 19. Muren nordöst om sakristian. Denna var fogad sedan tidigare, men saknade lock. Locken har åtgärdats inom denna etapp. Foto: Ulrika Olsson, 2023-10-19.

Figur 20. Muren söder om koret. Denna mur var åtgärdad sedan tidigare men saknade ännu några lock. Dessa har åtgärdats inom denna etapp. Foto: Ulrika Olsson, 2023-10-19.

Övriga antikvariska iakttagelser

Vid slutsynen uppstod frågor om fogen möjligen är för ljus. Vid jämförelse med tidigare utförda fogar så håller de dock samma kulör. Fogens kulör kan skifta en del beroende på om den är fuktig eller torr. Jonas Sjöholm från Puts & Tegel menar att det är en relativt enkel sak att mörka ner fogen med kalkvatten med tillsatt pigment. Inga beslut om detta fattades dock. Olsson, Edman och Sjöholm enades om att vänta tills nästa säsong för att se hur den nya fogen mörknar med tiden utifrån väder och smuts.

En mindre yta på den västra muren, söder om ingången, är ännu ofogad. Detta beror på att det fanns ett fågelbo där under sommaren. Ytan kommer att fogas så snart väderleken tillåter.

Källor

Bjerking. *Byggnadsbeskrivning, utförandeentreprenad, Staffans kyrka, Brynäs 56:4, Gävle, Renovering av kyrkogårdsmur*. 2017-06-28

Ärendearkivet, Läns museet Gävleborg

Vård och underhållsplan Staffans kyrka, Gävleborgs län. 2008

Olsson, U. *Staffans kyrka, Antikvarisk medverkan vid yttre renovering*, 2017. Slutrapport, Läns museet Gävleborg 2018:14.

Olsson, U. *Staffans kyrka, Antikvarisk medverkan vid interiör renovering och omdaning samt vissa exteriöra arbeten, 2019–2022*. Slutrapport Läns museet Gävleborg 2022:28.

Länsmuseet Gävleborg, Södra Strandgatan 20, 802 50 Gävle. lansmuseetgavleborg.se

